

KUML 1980

KUML ¹⁹₈₀

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

I kommission hos Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag, København 1981

OMSLAG: Tyr mod tyr. Efter Fredbjerg-fundet.

Redaktion: Poul Kjerum
Tilrettelæggelse og omslag: Flemming Bau
Tryk: Special-Trykkeriet, Viborg a-s

Skrift: Baskerville 11 pkt.
Papir: Stora G-point 120 gr.

Copyright 1981 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-00-73783-6
ISSN 0454-6245

INDHOLD/CONTENTS

<i>Søren H. Andersen:</i> Ertebøllekunst. Nye østjyske fund af mønstrede Ertebølleoldsager	7
Ertebølle Art. New Finds of patterned Ertebølle Artefacts from east Jutland	49
<i>Søren H. Andersen og Claus Malmros:</i> Appendix. Dateringen af Norslundbopladsen lag 3 og 4	60
Appendix. Revised dating of layers 3 and 4 from the Norslund settlement	61
<i>Niels H. Andersen:</i> Sarup. Befæstede neolitiske anlæg og deres baggrund	63
Sarup. Neolithic causewayed-camps and their background	98
<i>Sven Thorsen:</i> »Klokkehøj« ved Bøjden. Et sydvestfynsk dyssekammer med velbevaret primærgrav	105
»Klokkehøj« at Bøjden. A dolmen with preserved primary grave from southwest Funen	137
<i>Klaus Ebbesen:</i> Flintafslag som offer	147
Flint flakes as sacrificial finds	155
<i>Klaus Ebbesen:</i> Romdrup. En stenaldergrav genanvendt i jernalderen	159
Romdrup. A Stone-Age grave re-used in the Iron Age	165
<i>Stig Jensen:</i> Fredbjergfundet. En bronzebeslået pragtvogn på en vesthimmerlandsk jernalderboplads	169
Fredbjerg. A cart with bronze decoration from an Iron Age settlement in west Himmerland	214
<i>Viggo Nielsen:</i> Sten i Store Vildmose. En flintplads fra jernalderen	217
Store Vildmose. Iron-Age flint	227
<i>Peder Mortensen:</i> Ole Klindt-Jensen 1918-1980	229

STEN I STORE VILDMOSE

En flintplads fra jernalderen

Af Viggo Nielsen

Under stenalderhavets største udbredelse, i litorinatiden, var det areal, hvorpå Store Vildmose langt senere skulle vokse op som landets største højmose, en mere end 60 km² stor lavvandet bredning eller bugt ud fra det farvand, der nu er Limfjorden. I denne bredning afsattes oven på istidshavets ældre aflejringer efterhånden sand eller lerlag, der tilsidst udgjorde en meget jævn bund, dog svagt skrånende fra nord til syd og med mindre lokale variationer.

På den formentlig i løbet af yngre stenalder hævede og tørlagte havbund ligger mange sten, større som mindre, vidnesbyrd om, at der i litorinatiden kan have været kolde vintre med svær is, som ved isgang kunne bære dele af strandbredden, også med anselige vandreblokke ud fra kysten. Det kunne være en ganske lang transport, inden isen blev så mør, at stenene gik til bunds. De, der ragede op over bunden, blev senere dækket af højmosetørven og blev på grund af mosens store surhedsgrad ret forvitrede.

I 1967-72 foretoges der i den nordøstligste del af mosen, et afsnit der benævnes Grishøjgårds Krat (eller Hjermitslev mose), undersøgelser af pløjespor fra ældre jernalder i mosens bund (1). Som et led i blottelsen af den gamle dyrkningsflade eller af det niveau, hvor sporene klarest viste sig i undergrundssandet, afdækkedes også adskillige større og mindre blokke. Man kunne her se, hvorledes oldtidspløjningen var foregået op til og omkring blokkene.

Der var imidlertid nogle af dem, hvis umiddelbare omgivelser tillige bød på iagttagelser af helt andre forhold.

Ved en af blokkene (med beliggenhed i koordinatsystem G1 1934. 313190, 241340) anlagdes en profilskakt ned i undergrundssandet. Det viste sig, at der op til og under blokken var en del mindre sten, som åbenbart var transporteret ud og aflejret sammen med den. Blandt disse sten, som i øvrigt var almindelige afrundede strandsten, fandtes i kote 5,86 m. en 12,5 cm lang flække af hvidligpatineret flint, et regelmæssigt afslag (fig. 1), som arkæologisk hører hjemme i en – måske tidlig – Ertebøllesammenhæng. Flækken må sammen med blokken og de øvrige sten være kommet langvejs fra. De nærmeste litorina-strandlinjer ligger 4 km borte, og er isflagen drevet med vinden vestfra, vil det dreje sig om en mils

Fig. 1: Flække. 1:1.

Blades. 1:1

vej. Fundet er ikke alene metodisk interessant. Det illustrerer tillige, at jernalderbønderne på deres marker kunne finde bearbejdet flint af høj teknisk kvalitet.

En anden større blok havde været genstand for kult. Den var ganske vist, året før undersøgelse påbegyndtes, sprængt, og dens stumper spredt, men kan delvis rekonstrueres på grundlag af de indsamlede stykker. Stenen havde ligget i østsiden af en jernaldermark (313131, 241364). Omkring hullet efter den og i en afstand på indtil 1,5-2 m derfra var en skårdynge med en tykkelse på henimod 30 cm. (fig 2). Dyngen lå på eller i den sandmuld, der dækkede pløjesporene. Her har man altså i førromersk jernalder på et tidspunkt godt ind i dyrkningsfasen ofret indholdet af lerkar og derefter eller samtidig knust emballagen mod stenen. Dette er – bortset fra, at det er en internationalt kendt kultskik – ikke noget isoleret fænomen i den tids Vendsyssel. Holger Friis beretter jo levende (2) om et endnu større og interessantere fund, den kæmpemæssige skårdynge omkring Odinstenen ved Kornumgård, ca. 5 km nordøst for Grishøjgårds krat.

Ved endnu en af de store blokke var der foregået en særlig aktivitet, som der nærmere skal redegøres for. Dens beliggenhed (313190, 241424) er i et område, der afdækkedes i 1969.

Denne store granitblok måler 1,2 m i nord-syd, 1,3 m i øst-vest og er indtil 0,5 m tyk. Dens nordlige side krummer udad, mens de øvrige er rette eller konkave. Toppen af den i kote 6,59 m nåede lidt op over mosens overflade.

Lagfølgen på stedet var:

- 1) Under moseoverfladen i kote 6,55-6,50 m lyngbevokset, indtørret højmosetørv, resp. stærkt tørveinficeret sandmuld 5-10 cm
- 2) Grå sandmuld 10 cm kote 6,45-6,35 m.
- 3) Mørkere sandmuld 4 cm, dog tykkere henimod stenen, hvor laget går over i et rodiltret, stærkt humusfarvet bælte langs dens sider.
- 4) Lyst brunligt sand med overflade i kote 6,30 m faldende til kote 6,25 m henimod stenen.

Fig. 2: Skårdyngte omkring.hul efter stenblok.

Pile of sherds surrounding the depression left by a boulder.

Niveauet for sandmuldlagets overflade, der kan antages at svare nogenlunde til overfladen i tiden før højmosens opståen, viser, at granitblokken da har raget pænt op over overfladen.

Ved den lagvise afdækning omkring stenen iagttoges i kote 6,32-6,30 m pløjesor, der tegnede sig som lidt lysere striber i det omgivende mørkere sandmuldlag, som de ikke nåede ned igennem. Sporene havde sædvanlige indbyrdes afstande og retninger (fig. 3). Erkendelsen af spor i muldlaget er ikke sædvanlig, idet sporene som regel kun ses som mørke striber i lys undergrund.

I kote 6,25-6,22 ved overgangen til undergrundens lysbrunlige sand var således også et andet og ældre lag af spor. Sporene her lå tæt og forløb i mange retninger (fig. 4). Selv om der langs stenens sider indtil 10-15 cm ud fra den var mørk, omdannet jord fra formuldede rodkoncentrationer,

Fig. 3: Pløjespor i muldlag omkring stenblok.

Traces of ploughing in the mould layer around the boulder.

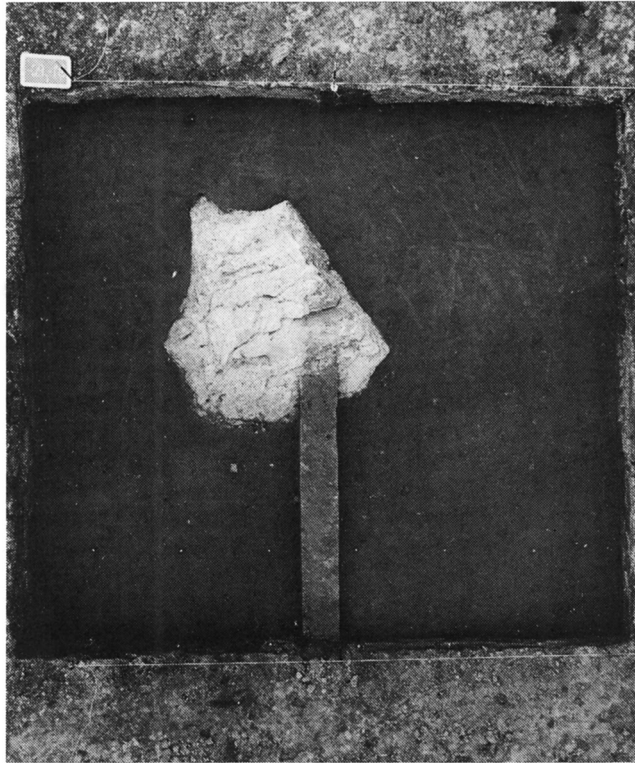

Fig. 4: Flintafslag og pløjespor i undergrunden ved stenblok.

Flint flakes and traces of ploughing in the subsoil by the boulder.

kunne det iagttages, at flere spor i retning henimod stenen først var standset i få centimeters afstand fra den, og at andre forløb langs dens sider i kort afstand. Afbøjninger i pløjningens forløb, begrundet i stenens beliggenhed, har således ikke fundet sted. Dette svarer til, hvad der iagttoges andre steder under gravningerne.

Noget helt særligt var derimod, at der langs den nordøstlige rand af stenen i et 60 cm langt og 20 cm bredt bælte fandtes ca. 300 stykker flintafslag og -splinter samt en slagsten (fig. 4). Flinten var koncentreret i et lag mellem kote 6,36-6,26 m og lå således i den mørkere sandmuld over det lysbrunlige undergrundssand (her i kote 6,25 m) med dets pløjesor, der også forløb ind under den. Flintpletten gjorde ikke indtryk af at være forstyrret. Iøvrigt fandtes også uden for dette bælte enkelte flintstykker, trækulstykker og små slidte lerkarskår som overalt i sandmulden – uanset at jordens fosfatindhold ikke tydede på nærhed af en boplads.

Flintstykkerne må således afspejle flinthugning på eller ved den store sten på et tidspunkt, hvor plovsporene i undergrundssandet ved stenen var afsat, og hvor der stadig er foregået en vis jordbearbejdning, der har kunnet føre stykkerne ned i pløjelaget og sprede dem lidt, og som også afspejles af pløjesporene i sandmuldlaget. Den dyrkning på stedet, som sporene står i forbindelse med, tilhører ældre jernalder, formentlig ret tidlig eller mellemste førromersk jernalder. Vi står således over for et eksempel på, at flintarbejde er foregået i ældre jernalder.

Al flinten opsamledes, splinter inklusive, og der skulle således være mulighed for tilnærmelsesvis at rekonstruere det oprindelige udgangsmateriale. Der mangler så meget, at en sådan rekonstruktion kun kan foretages i begrænset omfang. Fundet giver dog alligevel en mulighed for at søge at belyse flintarbejdets karakter i denne sene fase.

Der er flere grupper inden for materialet. De afviger fra hinanden, bl.a. ved karakteren af den oprindelige overflade og ved flintens farve, således at mere end én flintknold må antages at have været genstand for flinthuggerens virksomhed:

1. (fig. 5) Ca. 20 afslag og spåner af mørk, gråbrun til brun flint med små lyse nister. Den oprindelige overflade har en tynd, ru kalkskorpe, der dog på visse partier er vindsleben, blank og glat. Flintknoldens eller flintknoldenes form har været uregelmæssig med indtrukne og udtungede sider.

2. (fig. 6) Tydeligt af en anden karakter er en knold, hvoraf større dele forefindes, idet en halv snes spåner eller afslag har kunnet placeres på en blok eller knude. Flinten er grålig, mørk til lys, med lyse nister og aftegninger og med kalkkonkretion, ud fra hvilken flinten antager en lysere brunlig farve. Knudens oprindelige overflade er uregelmæssig, vindpole-

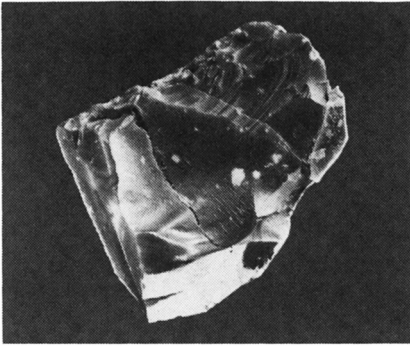

Fig. 5: S sammensat flintknold. 1.2:3.
Reconstructed flint nodule 1. 2:3

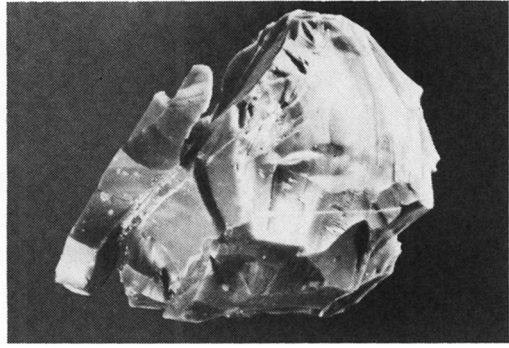

Fig. 6: S sammensat flintknold 2. 2:3.
Reconstructed flint nodule 2. 2:3

ret med changering fra lys brun til blålig grå. Det ser ud til, at flintknolden har været groft halvkugleformet, men knolden kan have været en del større i et par retninger.

3. (fig. 7) 9 afslag af mørk brungrå flint med lyse nister danner et parti af en oprindeligt formentlig nærmest halvkugleformet knold. Dens basis er vindpoleret, blåliggrå, mens den øvrige yderside er dels vindsleben, facetteret, dels med en tynd nopret kalkskorpe.

4. En halv snes små afslag er lys-brunlige med hvide nister. Nogle af dem har kanter med hvid kalkskorpe. De kan muligvis, men ikke sandsynligt, høre sammen med 1.

De øvrige afslag lader sig nogenlunde indpasse efter farve og overflade i de fire grupper og kan i alt fald ikke uden videre give grundlag for antagelsen af, at flere flintknolde har været taget under behandling.

De vindslebne eller -polerede overfladepartier på flintknoldene viser, at stenene har henligget som overfladesten og vel er opsamlet som sådanne.

Materialet omfatter ingen tildannede eller i øvrigt specialiserede stykker, men kun affaldsflint i form af splinter, spåner og et par blokke. Det er selvfølgelig derfor ikke særligt egnet til grupperinger, endsige til statistisk bearbejdelse.

Talmæssigt udgør splinterne, de ganske små stykker med eller uden slagbule, ca. 2/3 af materialet. De er formentlig overvejende fremkommet ved kantbehandling.

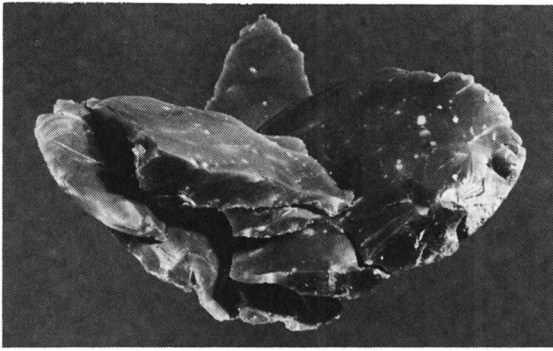

Fig. 7: S sammensat flintknold 3, 2:3.
Reconstructed flint nodule 3. 2:3

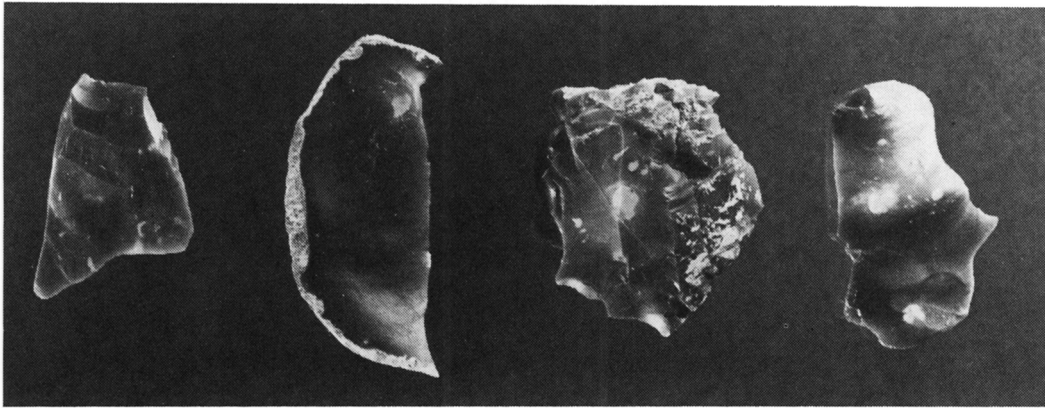

Fig. 8: Flintafslag. a: bredt, b: groft flækkelignende c: tynde afspaltninger, d: afslag med hængselbrud.2:3.

Flint flakes. a: broad, b: rough blade-like, c: thin, d: flakes with hinge fracture at the distal end.

Med hensyn til det øvrige materiale, spånerne, er der flere træk, der fortjener at nævnes:

a) Adskillige afslag er meget brede i forhold til længden, f.eks. 1:3 eller 1:1 (fig. 8 a).

b) De fleste lidt større spåner er djærve, grove flækkelignende afslag, de længste 7 cm, nogle 5 cm (fig. 8 b).

c) Nogle afslag er skiveformede, ligesom der på en af blokkene kan ses ar efter sådanne afspaltninger.

d) En del, bl.a. mellem de under 4 nævnte lysbrunlige flintstykker, viser tynde afspaltninger med næsten plane spalteflader (fig. 8 c).

e) En række af afslagene viser hængselbrud ved afslutningen eller anden form for brud efter ikke fuldt gennemførte afspaltninger (fig. 8 d).

f) De fleste af spånerne har på ryggen ar efter adskillige ofte små og uregelmæssige afspaltninger.

Af hvad man kunne kalde flintblokke var der kun to. Den ene sammensat af fire stykker af den under 1. omtalte flint. Den var uregelmæssig i form, ret smal, delvis dækket af kalkskorper og viste tilhugning fra tre sider, dog især fra den ene, hvor der ved en særlig hugning eller bankning var frembragt en kant. I forbindelse med et slag til en spån ud fra denne kant er der fra det naturlige støttepunkt på den modsatte, skorpedækkede kant sprunget en lille flis af. Det samme kan iagttages ved en afspaltning fra den modsatte side.

Den under 2. omtalte flintknold har været genstand for hugning fra mange sider og er således mere en flintknude end en egentlig blok. Et parti af den kan se ud til at have været formet cirkulært, måske for at muliggøre afspaltning af en skive.

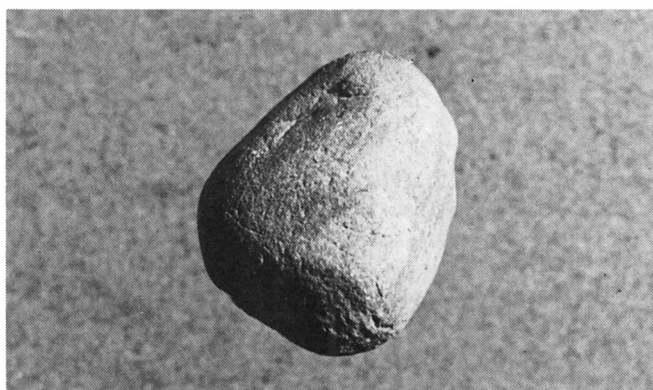
Sammen med flinten fandtes en lille slagsten af en hård sandsten (fig. 9), som kan bidrage til bedømmelsen af hugningens teknik.

Det er altså en usikkert og uprofessionelt virkende flinthugning, de fundne affaldsprodukter bærer vidnesbyrd om. I skemaet s. 58 i Anders Kraghs »Mand og flint« fra 1964, jfr. også »Stenalderens flintteknik« KUML 1952, s. 49 ff, ligger denne teknik i den øverste og absolut primitiveste ende. Der er ingen sikker styring, ingen fast spaltningvinkel, intet tegn på anvendelse af hjælpemidler i form af blødere underlag, anvendelse af mellemstok, indirekte slag eller presning. Det ser ud til, at det ikke er nogen tilfældighed, at flinten lå ved den store sten, der har raget op over jernaldermarkens flade. Flintblokkene eller -knuderne har øjensynligt været støttet på det hårde underlag, som den store granitsten frembød. Det ser så ud til, at slagene er udført direkte med slagstenen og uden nogen mulighed for at kontrollere afspaltningen.

Til råmateriale har man valgt de forhåndenværende sten, der lå – mere eller mindre vindslebne – på markoverfladen, selv om Nordjylland i høj grad byder på kvalificerede materialer.

Fig. 9: Slagsten. 2:3.

Hammer-stone. 2:3

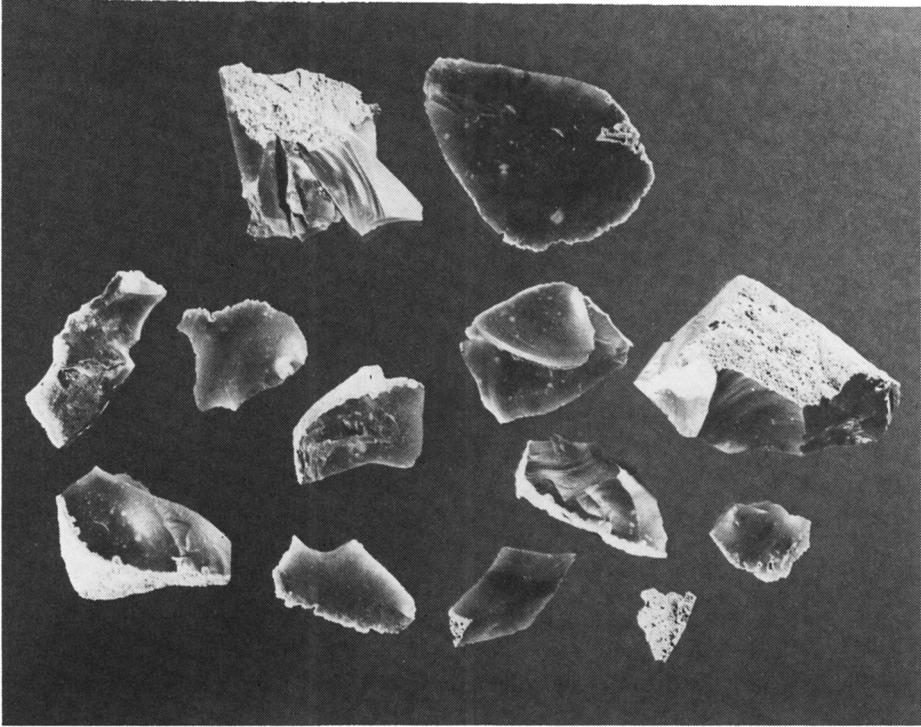

Fig. 10: Eksempler på afslag. 2:3.
Examples of flakes. 2:3

En vældig afstand er der mellem de elendige afspaltninger, vi ser her, og den elegante 3-4000 år ældre i fig. 1. afbildede flække.

Hvorfor der egentlig her er hugget flint, fortaber sig, fordi vi kun har fået efterladt affaldet. Det ser dog ud til, at der af en af blokkene er afspaltet en ret regelmæssig, cirkulær skive, så man kunne forestille sig afslaget anvendt til skrabeformål. Det er samtidig klart, at man har ønsket visse spån- eller flækkeagtige afslag, siden man er blevet ved med at hugge af knuderne, hvad man vel næppe har gjort for tidsfordriv, men for at få småknive til forskellige formål, ildsten o.a.

Ved afømningen af jernaldermarkens pløjelag fandtes adskillige flintspåner. Nogle få af dem havde en slags retouche eller behugning af en kant og kan altså have været anvendt til skrabe- eller huggeformål. Stykkerne kunne ikke betegnes som specialiserede redskaber eller som redskabstyper. Som enkeltfundne er deres stilling også mere usikker.

Det samme gælder de mange andre fund af flint, de fleste uanselige og ukarakteristiske stykker, der iøvrigt findes i jernalderens bopladslag eller i landsbytomterne. Kun sjældent frister de derfor til en systematisk opsamling og betragtning. De kan teoretisk være ældre, eventuelt fra stenalder,

så meget mere som yngre stenalders redskaber nu og da findes i jernalder-sammenhæng, hvor der kan være tale om tilfældigt tilkomne stykker, eller måske om genbrug af fundne redskaber.

Ved forfatterens udgravning af et kulturlag fra 1. årh. e.Kr. i Næsbyholm Storskov på Sjælland – også i tilslutning til undersøgelser af marksystemer – opsamledes al bearbejdet flint i det ganske fundrige lag. Her gør der sig i endnu højere grad end ved Store Vildmose-materialet en yderlig primitivitet ved tilhugningen gældende. De noget større og grovere afslag virker endnu mere ustyrede og tilfældige; ryggen på de fleste udgøres af den oprindelige overflades skorpe. Til gengæld har adskillige stykker en slags retouchering eller tilhugning af et parti af kanten. Her ser vi måske, hvad jernalderflinten har skullet bruges til. Det er mest buede kanter på skiveagtige afslag, der er bearbejdet, men også partier af lige kanter på mere langagtige afslag. En stor knude med en skarp kant kan have været brugt til at hugge i træ eller andet, en spån af passende form anvendt til bor. Hertil forekommer i kulturlaget på denne plads af lysere flint end det meste af det øvrige materiale, en økse, en mejsel og en flække fra yngre stenalder, højst muligt genbrugte ting.

Andre eksempler på jernalderflint fra jyske bopladser er fornylig publiceret (3).

Bronzen – eller rettere den rigeligere anvendelse af bronze – slog den sene stenalders raffinerede og uovertrufne flinthåndværk ud. Flinten fortsatte imidlertid som redskabsemne gennem bronzealderen, bl.a. i form af de store, grove flækker, som tildannedes til segle eller løvknive, som er fundet på adskillige bopladser.

I Store Vildmose har vi fået belæg for en endnu senere flintbearbejdelse som eksponent for noget, som ikke engang længere kan kaldes et håndværk, men som alligevel – i flintteknikens aftenslumring – har opfyldt et brugsbehov og vel har fortsat dermed, indtil jernet blev tilstrækkeligt billigt til helt at overflødiggøre det gamle materiale.

SUMMARY

Store Vildmose. Iron Age Flint

Store Vildmose in the northernmost part of Jutland, Vendsyssel, was until its drainage and cultivation after 1920 Denmark's largest raised bog covering about 60 sq. kms. It had successively grown on the raised floor of the Littorina Sea. In considerable parts of the area the formation of the bog first took place after a period of cultivation during at least part of the Pre-Roman Iron Age. The ploughing left marks in the sand, for example in a now state-owned 200 ha. area in the northeastern part of the bog, Grishøjgårds Krat. Here ploughmarks were uncovered during excavations in 1967-72. During these investigations boulders appeared in the surface of the sand to reveal the following:

1. Under and up to a large boulder were smaller stones which together with the boulder had been transported several kilometres out from the Littorina coast by an ice floe. Among these beach stones was a fine flint blade from the Kongemose phase of the Ertebølle culture (Fig. 1).

2. Only the hole and some chips were left from another boulder blown up the year before the investigation. Around the hole was a heap of potsherds with a diameter of about 3 m indicating that the destroyed stone had been a cult stone (Fig. 2).

3. A large granite boulder was embedded in sand with many ploughmarks surrounding it (Fig. 3). A layer over the sand surface with the ploughmarks contained close to the boulder a hammerstone (Fig. 4) and about 300 flint chips and splinters which it has been possible partly to assemble. This can be considered evidence of very late flint working. At least 3-4 wind-polished and thus surfacefound flint blocks had been used (Figs. 5-7). Characteristic of this flint working are the relatively great width of the chips (Fig. 8a), the coarseness of the larger chips (Fig. 8b), the frequent occurrence of hinge breaks (Fig. 8e) or of other sorts of break demonstrating the inconsistent flaking. Two of the flint blocks show respectively flaking from 3 sides and from many sides.

The material shows a degenerate flint technique with no control, no firm impact angle, no sign of the use of intermediary anvil, pressing, or the use of softer underlay. It seems that the big granite boulder formed the underlay.

A corresponding and technically even more degenerate flint material (Fig. 10) has appeared during another investigation by the author in field systems in Næsbyholm Storskov in Zealand in levels from the 1st century A.D.

These examples of flint working during Denmark's Early Iron Age – which will certainly not prove to be unique – demonstrate the last demise of a famous craft.

Viggo Nielsen

Fredningsstyrelsen, København

Foto: *Vendsyssel historiske Museum*

NOTER

- 1) Om undersøgelserne, der foretoges under forfatterens ledelse med støtte af Carlsbergfondet, se tidligere Viggo Nielsen: Iron Age Plough Marks in Store Vildmose, North Jutland, Tools and Tillage. I: 3 1970p 151 ff og i Viggo Nielsen: Spor. Brudstykker, Festskrift til Holger Friis. Hjørring 1971, p. 3 ff. Materialet fra Store Vildmose er i Vendsyssels historiske Museum i Hjørring.
- 2) Knud Bidstrup: Holger Friis fortæller, 1975, s. 184 ff. Yderligere fund er nylig dukket op.
- 3) K. Løkkegård Poulsen: Eisenzeitliche Muschelhaufen in Dänemark. Offa. 1978, s. 64 ff. m. fig. 3.

